

Independència, dret a decidir i autogovern a Escòcia: 2012 – 2015

Marc Sanjaume-Calvet¹

Resum

Aquest article analitza el referèndum d'independència celebrat a Escòcia el 18 de setembre de 2014. En primer lloc, descriu els elements principals del procés fins a la celebració del referèndum fent referència als principals acords institucionals i al suport de l'opinió pública. En segon lloc, s'analitzen les implicacions per al debat constitucional britànic i el model de devolució. En tercer lloc, es discuteix el cas escocès dins el marc de l'estudi de les secessions i els referèndums sobre aquesta qüestió. L'article conclou que el cas analitzat és un exemple d'acomodació democràtica de les demandes secessionistes plantejades per les nacions sense Estat a les democràcies plurinacionals al s. XXI.

Paraules clau: independència, demandes secessionistes, Escòcia, referèndum

Resumen

El presente artículo analiza el referéndum de independencia celebrado en Escocia el 18 de septiembre de 2014. En primer lugar, describe los elementos principales del proceso hasta la celebración del referéndum con referencia a los acuerdos institucionales y al apoyo de la opinión pública. En segundo lugar, se analizan las implicaciones para el debate constitucional británico y el modelo de *devolution*. En tercer lugar, se discute el caso escocés dentro del marco del estudio de las secesiones y los referéndums sobre la cuestión. El artículo concluye que el caso analizado es un ejemplo de acomodación democrática de las demandas secesionistas planteadas por las naciones sin Estado a las democracias plurinacionales en el s. XXI.

Palabras clave: referéndum, independencia, demandas secesionistas, Escocia

---

¹ Investigador postdoctoral a l'*Université du Québec à Montréal (UQÀM)*, *Chaire de recherche du Canada en études québécoises et canadiennes (CRÉQC)*.

Abstract

This article analyzes the Scottish independence referendum held on 18 September 2014. Firstly, it describes the main elements of the process up to the referendum, referring to the major institutional arrangements and the support of public opinion. Secondly, I analyze the implications for the constitutional debate and the British territorial model of devolution. Thirdly, I discuss the Scottish case within the framework of the study of secessions and referendums on this issue. The article concludes that the analyzed case is an example of democratic response to secessionist demands posed by stateless nations in plurinational democracies in the 21st century.

Keywords: independence, Scottish, secessionist demands, referendum

El referèndum celebrat el 18 de setembre de 2014 sobre la independència d'Escòcia i el procés que el va fer possible tenen un interès que transcendeix el cas particular. El referèndum escocès va posar damunt la taula diverses qüestions en relació a l'autodeterminació i la secessió tot i el rebuig a la independència expressat democràticament a les urnes.

En primer lloc, l'encaix d'Escòcia al Regne Unit era el repte principal a abordar i es manté com un element central de la política escocesa i britànica, tal com han demostrat els resultats de les eleccions generals aquest 2015. El referèndum, lluny d'aparcar la qüestió, ara es veu com un punt d'inflexió, i no pas un punt i final, en la història de la relació política Londres-Edimburg. En segon lloc, l'estructura mateixa del Regne Unit i la seva posició internacional, sobretot en relació a la UE, han quedat qüestionades per un debat territorial que depassà la frontera entre Anglaterra i Escòcia dibuixada al Tractat de York el 1237. Finalment, les implicacions de l'Acord d'Edimburg de 2012, signat pels primers ministres del Regne Unit i Escòcia, és una novetat en el debat sobre la constitucionalització de la secessió a la democràcies liberals. Aquest compta amb ben pocs casos d'estudi, i es pot dir que l'Acord fou veritablement modèlic dins el marc de l'acomodació d'aquest tipus de demandes. La manera com els

Estats han tractat, i tracten, els moviments secessionistes no es pot dir que sigui sempre des de la legalitat i l'Estat de dret. Tal com ha succeït en el cas català, en moltes democràcies plurinacionals és encara avui una quimera l'articulació constitucional del dret a decidir.

És per tot això que convé analitzar en profunditat aquest cas recent que té grans implicacions per al nostre país. Les temptatives d'exercir el dret a decidir de Catalunya han topat repetidament amb una rigidesa enorme per part de les autoritats espanyoles que, mitjançant una interpretació restrictiva de la legalitat establerta, no han permès obrir cap escletxa a l'autodeterminació dels catalans. El fet que el conflicte territorial escocès i el català s'hagin desenvolupat de manera gairebé simultània dins del marc de la Unió Europea fa que el contrast entre l'un i l'altre convidi a la reflexió. Com ha estat possible acomodar les demandes de secessió al Regne Unit? Quins mecanismes concrets s'han habilitat per fer-ho? A continuació, farem una breu descripció del procés escocès dins del marc de l'encaix d'Escòcia al Regne Unit. Després, explorarem les possibles implicacions per a l'estructura del Regne Unit de l'escenari postreferendari. Finalment, analitzarem la rellevància del cas per al debat de la secessió en les democràcies liberals.

1. L'encaix escocès i el referèndum de secessió

“Escòcia ha de ser un país independent? Sí/No” aquesta va ser la pregunta que els escocesos es van trobar als col·legis electorals el passat 18 de setembre de 2014. El camí per arribar-hi es pot dir que havia començat força anys abans. Per alguns ho va fer ara fa disset anys, quan el 1998 el primer ministre Tony Blair posà en marxa l'autonomia escocesa amb un referèndum de doble pregunta sobre autogovern i poders de taxació. En aquella ocasió, el doble «Sí» (74,29% i 63,48% de suport respectivament) va donar el tret de sortida al Parlament de Holyrood i al Govern autònom, que disposarien de poders en educació, sanitat, agricultura, ordre, taxació (limitats), poder local i altres matèries.² Ara bé, el que en principi estava dissenyat com una autonomia per

² Vegeu el document: “*Devolved and reserved matters explained*” <http://www.scottish.parliament.uk/visitandlearn/25488.aspx> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

acomodar Escòcia al Regne Unit, i formava part d'una estratègia laborista més àmplia que aspirava a controlar un territori on hi tenien el seu feu tradicional de vot, sobretot després dels governs de Margaret Thatcher, aviat es va revelar com una bona eina per reafirmar la voluntat escocesa d'autogovernar-se i assolir cotes majors de sobirania.

L'*Scottish National Party* (SNP), el partit independentista escocès fundat el 1934, s'havia desentès de la convenció constitucional prèvia a l'autonomia de 1998 perquè aquesta no contemplava la independència com una opció. Però el cert és que en el referèndum de 1997 va fer campanya pel «Sí», i posteriorment adoptà una estratègia gradualista cap a la secessió apartant els sectors més fonamentalistes del partit. A les primeres eleccions al Parlament escocès, els laboristes van obtenir majoria, i això els permeté governar amb comoditat amb el suport dels liberals durant les dues primeres legislatures. De fet, a les eleccions de 2003, els independentistes de l'SNP fins i tot van perdre força a favor del partit més radical i esquerranós *Scottish Socialist Party* (SSP) (Gràfic 1).

A partir del 2007, però, la situació va canviar radicalment. Un laborisme molt debilitat al conjunt del Regne Unit no va poder fer front a l'SNP, que amb un programa ambiciós ja contemplava un referèndum d'independència i polítiques socialdemòcrates centrades en els interessos escocesos. Sota el lideratge cada vegada més popular d'Alex Salmond, el Govern en minoria que va formar el 2007 endegà un procés participatiu nacional (*National Conversation*) amb l'objectiu de dibuixar l'Escòcia del futur de manera participativa. El document final fou una proposta clarament gradualista que contemplava quatre escenaris constitucionals per a Escòcia: statu quo, devolució (model Calman),³ devolució màxima i independència.⁴ Aquest primer projecte es va articular en un esborrany de llei que mai seria sotmesa a votació final perquè l'SNP no disposava de majoria al Parlament: en aquella legislatura només podia comptar

³ La Comissió Calman era on es negociaven en aquell moment les competències que Escòcia havia d'anar assolint.

⁴ Vegeu el document: "*National Conversation*" <http://www.gov.scot/Topics/constitution/a-national-conversation> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

amb 50 diputats independentistes dels 129 (comptant els dos Verds i la independent Margo McDonald). A pesar del fracàs de la llei referendària, el document mostrava l'estratègia de Salmond: cercar una tercera via anomenada devolució màxima, o també independència *light*, que permetés satisfer el màxim d'escocesos per assolir una majoria social sòlida. La proposta estava centrada en la capacitat de fer polítiques públiques, sobretot lligades als serveis socials i contraposades més al model conservador-liberal del Govern de Londres que no pas a l'estatalitat. A més a més, aquesta aposta anava acompanyada d'una orientació clarament europeista, en contraposició també a l'euroespecticisme creixent i les veus que demanaven la sortida del Regne Unit de la UE.

El 2011, l'SNP va tornar a guanyar les eleccions, però aquesta vegada ho va fer amb una majoria absoluta històrica, obtenint 69 dels 129 diputats (Taula 1). El programa dels independentistes tornava a contemplar la celebració d'un referèndum que s'hauria de fer a la segona part de la legislatura.⁵ El pla de Salmond volia esperar a obtenir més competències per governar mitjançant els resultats de la Comissió Calman, on havien negociat més poders de taxació; de control sobre drogues, armes i conducció, i de representació a la BBC, entre d'altres aspectes.⁶ El referèndum continuava plantejant-se amb una pregunta múltiple, incloent-hi l'opció d'una tercera via.

Taula 1. Evolució electoral per diputats al Parlament escocès*

	1999	2003	2007	2011
SNP	35	27	47	69
Laboristes	56	50	46	37
Conservadors	18	18	17	15
Liberals	17	17	16	5
Verds	1	7	2	2
SSP	1	6	0	0

⁵ Vegeu el programa sencer: http://votesnp.com/campaigns/SNP_Manifesto_2011_lowRes.pdf

⁶ Vegeu una anàlisi d'Alan Trench dels poders que van ser transferits després de la Comissió Calman: <https://devolutionmatters.wordpress.com/2012/01/22/wither-the-scotland-bill-2/> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

SNP: Scottish National Party; SSP: Scottish Socialist Party / *Font: Scottish Government

La proposta, aquesta vegada amb la legitimitat del suport majoritari dels escocesos i els diputats a Holyrood, va topar amb el rebuig inicial de Westminster. L'advocat general del Regne Unit, Lord Wallace Tankerness, va avisar que la proposta de referèndum no podia prosperar sense una base legal, ja que quedaria fora del *rule of law* (imperi de la llei) celebrar-lo dins del marc legal de què disposava Escòcia en aquell moment. Ara bé, Lord Wallace Tankerness també va afirmar que, com que el Govern britànic reconeixia el mandat democràtic de l'SNP sorgit de les urnes, hi havia la possibilitat que mitjançant la Secció 30 de la Scotland Act de 1998 es fes una esmena promoguda pel Govern britànic mateix per poder celebrar un referèndum legal.⁷ Per la seva banda, el Primer Ministre escocès, Alex Salmond, va acceptar aquesta via legal, però també va avisar que no volia que Londres imposés els seus criteris. Finalment, els encarregats de posar-se a negociar un acord van ser el Secretari d'Estat per a Escòcia, Michael Moore, i la Vicepresidenta escocesa, Nicola Sturgeon (actual Primera Ministra). La pregunta referendària fou el punt de desacord més important. El Govern de Cameron acabaria imposant el criteri de la claredat amb una pregunta simple, rebutjant així la voluntat de Salmond de celebrar un referèndum d'opcions múltiples.

El document final, signat el 15 d'octubre de 2012 per David Cameron, Michael Moore, Alex Salmond i Nicola Sturgeon i titulat *Agreement between the United Kingdom Government and the Scottish Government on a referendum on independence for Scotland*⁸ va tancar les negociacions entre governs que s'havien allargat durant mesos. L'acord establí que el referèndum necessitava una clara base legal i que seria el mateix Parlament escocès el que l'aprovaria. A més a més, considerava que la consulta havia de ser una comprovació justa i decisiva de l'expressió de la voluntat dels escocesos amb un resultat que fos

⁷ Vegeu: 12 de Gener del 2012 <https://www.gov.uk/government/news/advocate-general-scottish-government-consultation-wont-remove-legal-problem-with-referendum> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

⁸ Vegeu el document oficial: <http://www.gov.scot/Resource/0040/00404789.pdf> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

respectat per tothom. La figura legal concreta de la transferència de poders consistia en una *Order in Council*, un tipus de legislació feta pel mateix Consell Privat (òrgan format per consellers de la Reina, membres de les dues Cambres legislatives). El document, doncs, cedia a la demanda d'organitzar un referèndum i també a alguns elements concrets de la negociació, com ara que els joves de 16 i 17 anys també poguessin participar a la votació, juntament amb tots els ciutadans amb dret a vot al Parlament escocès. La regulació de la campanya quedaria sotmesa a la legislació vigent i seria supervisada per la junta electoral (*Electoral Commission*), que també revisaria la pregunta final aprovada pel Parlament escocès per veure si s'ajustava al pacte. Finalment, la darrera secció del document comprometia els dos governs a cooperar sobre la base dels principis de "bona comunicació" i "respecte mutu".

Posteriorment, el febrer del 2013, el Consell Privat de la Reina aprovaria la transferència temporal de poders al Parlament escocès. La cambra escocesa, el novembre del mateix any, aprovaria finalment la Llei que detallava la regulació del referèndum i la forma de la butlleta de votació. Va ser en aquest procés que la Comissió Electoral va exercir el paper que si li havia atorgat a l'Acord d'Edimburg, tot esmenant la pregunta referendària inicial, que va passar de formular-se com una suggerència a un redactat més contundent. Així, la inicial "*Do you agree that Scotland should be an independent country?*" va passar a "*Should Scotland be an independent country?*", ja que Comissió la considerà més neutral que la primera.⁹

El mateix novembre de 2013, el Govern escocès va publicar un document de 670 pàgines que es va presentar com un esborrany de l'Escòcia independent. Aquest Llibre Blanc (*white paper*), titulat "*Scotland's Future: Your Guide to an*

⁹ La Comissió electoral va discutir fins a tres models de pregunta diferents mitjançant "grups de discussió" que van arribar a la conclusió que "Do you agree" generava una tendència a respondre Sí, enlloc de No. Els participants de llengua no anglesa consideraven "Do you want" més educat que "Should", però finalment es trià aquesta segona formulació de la pregunta per la seva claredat.

Vegeu:

http://www.electoralcommission.org.uk/_data/assets/pdf_file/0007/153691/Referendum-on-independence-for-Scotland-our-advice-on-referendum-question.pdf [accessible en línea, darrer accés: 15/05/2015].

Independent Scotland”,¹⁰ dibuixava un període d’un any i mig per negociar la independència en cas d’un vot favorable al referèndum i, a la vegada, pretenia resoldre tota mena de qüestions (650) referents al disseny institucional del nou país. Aquest disseny anava en la mateixa línia que la famosa independència *light* propugnada la legislatura anterior. Al preàmbul, el primer ministre escocès afirmava que Escòcia no estava oprimida pel Govern britànic, sinó que simplement necessitava la independència per fer polítiques millors. L’Escòcia proposada per l’SNP era un país independent d’orientació clarament social, amb un Estat de benestar desenvolupat, educació superior pública, serveis postals nacionalitzats, polítiques socials universals (*universal credit*), més legislació favorable als treballadors, sense taxes abusives a les famílies i amb un exèrcit sense armes nuclears i de dimensions reduïdes. Ara bé, el mateix document preveia compartir amb el Regne Unit una “unió personal” o “social”, que s’estenia a tota mena de qüestions: mantenir la lliura esterlina com a moneda comuna, no establir una frontera entre Anglaterra i Escòcia, col·laboració amb la BBC i una llarga llista de polítiques comunes.

Aquest pla de Govern va ser també la base d’una campanya que la plataforma *Yes Scotland* (Sí Escòcia) lliurà contra els partidaris del «No», agrupats sota el paraigües de *Better Together* (Millor Junts). Mentre la plataforma pel «Sí» tenia el suport de l’SNP, però també del Partit Verd escocès (que feia una campanya paral·lela pel «Sí» per marcar perfil de partit); la del «No» faria que coincidissin uns estranys companys de viatge: el Partit Laborista, el Conservador i el Liberal. La força dels independentistes es va mantenir en el projecte d’una Escòcia independent associada a l’Estat de benestar i amb un àmbit de relacions internacionals que passava per mantenir-se dins de la Unió Europea; el bloc unionista va insistir en el fet que la independència significaria sobretot un problema econòmic per a Escòcia, que podria perdre una part dels seus recursos petrolers (Mar del Nord) i, a la vegada, les transferències del Govern britànic. Tot plegat, es deia, posaria en risc les pensions i el sistema de salut

¹⁰ Vegeu el document a: <http://scotgov.publishingthefuture.info/publication/scotlands-future> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

públic. A més a més, el líder laborista Alistair Darling, ex Ministre d'Hisenda i cap de campanya, atacava el projecte de l'SNP per la seva indefinició respecte als plans alternatius si no hi havia acord per utilitzar la lliura esterlina, o sobre el mecanisme d'entrada a la Unió Europea.

En aquest darrer debat, l'SNP mantenia que formaria part de manera automàtica de la Unió, mentre que el Govern britànic insistia que hauria de tornar a passar per un procés de sol·licitud per ser-ne membre. Els pressupostos d'un i altre bloc eren d'1,5 milions de lliures esterlines, estrictament supervisats per la Comissió electoral, i la campanya duraria des del maig fins al setembre, tot donant setze setmanes als votants per decidir el seu vot.¹¹

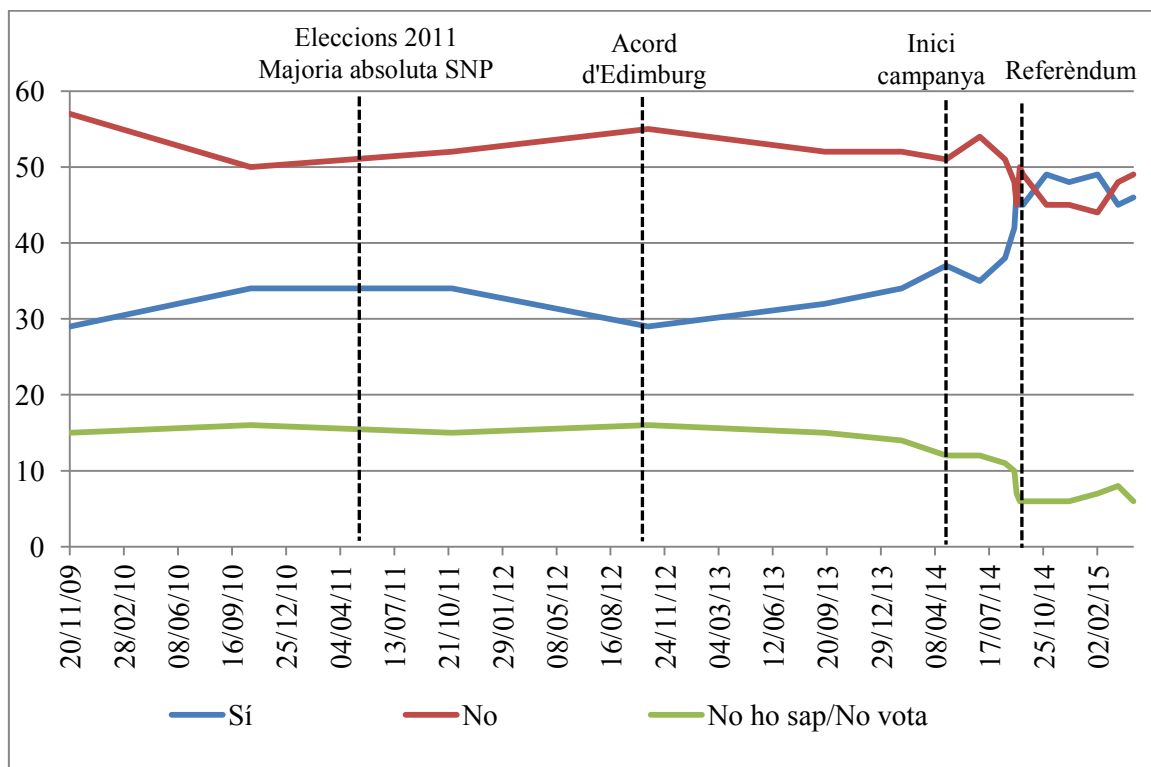
La confiança inicial dels unionistes en una victòria còmode es va anar esvaïnt a mesura que avançava la campanya (Gràfic 2). Molts votants de l'SNP eren favorables a les polítiques d'aquest partit, però no necessàriament a la secessió. El maig de 2013, una enquesta de la Universitat d'Edimburg (ESRC) a la pregunta exacta del referèndum donava un 20,9% de suport al «Sí»; dotze mesos més tard, però, a l'inici de la campanya el maig de 2014, aquest era del 30%.¹² Pel que fa les dades de YouGov (Gràfic 2), el suport era lleugerament superior, però no arribava al 40% el maig de 2014. L'esforç comunicatiu de l'SNP i la politització de la qüestió de la independència, que fins aleshores havia mobilitzat més aviat poc, va fer que en les setze setmanes de campanya l'opció del «Sí» augmentés de manera espectacular. El compendi d'enquestes elaborat per l'agència independent ScotCen Social Research mostra com a partir de l'agost la majoria d'enquestes ja atorgaven al «Sí» un suport del 40%

¹¹ Vegeu: "Scottish independence: 10 key moments" BBC (17/09/2014) <http://www.bbc.com/news/uk-29229835> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

¹² Vegeu: 27 May 2013: AQMeN & University of Edinburgh survey for Economic & Social Research Council (ESRC) with 1018 respondents, 14 to 17; 27 May 2014: AQMeN & University of Edinburgh survey for Economic & Social Research Council (ESRC) with 1018 respondents, 14 to 17.

o més alt.¹³ Aquesta sèrie és congruent també amb la que publicava la casa d'enquestes YouGov (Gràfic 2).

Gràfic 1. Evolució del suport a la secessió*

Font: YouGov. Pregunta referèndària

La sorpresa, però, si més no des del punt de vista mediàtic, va saltar onze dies abans del referèndum, el 7 de setembre, quan es publicà una enquesta que donava la victòria al «Sí» per primera vegada.¹⁴ Les campanyes per les dues opcions van reaccionar relançant el seu argumentari, però els partidaris del «No» acabaren acordant una estratègia comuna per intentar revertir la situació i dotar d'un sentit més positiu el «No». Així doncs, la campanya dels partidaris del «No» va culminar pocs dies abans de la votació amb la publicació d'un acord signat per part dels líders *tory*, Cameron, laborista, Milliband, i *whig*,

¹³ Vegeu: "Should Scotland be an independent country?" <http://whatscotlandthinks.org/questions/should-scotland-be-an-independent-country-1#table> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

¹⁴ Vegeu: "Shock new poll says Scots set to vote for independence", *The Guardian* (7/9/2014) [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

Clegg, anomenat *The Vow* (La Promesa) per la creació d'una comissió conjunta que exploraria una devolució ampliada (similar a l'opció *devo max*). A més a més, Cameron acceptà també la proposta de Gordon Brown d'un calendari de descentralització que contemplava el mateix dia del referèndum com l'inici d'una *Scotland Act* amb més poders de taxació, finançament i Estat de benestar.

La promesa de *Better Together* recordava el famós míting que, el dia abans del referèndum quebequès de 1995, aplegà milers de canadencs i quebequesos a Mont-real en contra de la independència i en què el primer ministre canadenc, Jean Chrétien, es va comprometre a cercar un nou encaix constitucional de la província de majoria francòfona.¹⁵ En aquesta ocasió, però, la promesa unionista semblava menys improvisada que la de Chrétien: l'anomenada Comissió Smith es posaria a treballar poc després del referèndum per augmentar les competències escoceses.

Finalment, la campanya desembocà en el dia del referèndum. Una participació molt elevada, 84,6% (a les eleccions del 2011 havia estat del 50%), i una derrota clara de l'opció independentista foren els resultats més destacats la mateixa nit. Amb un 44,65%, el secessionisme quedava lluny del percentatge que li atorgaven les darreres enquestes, però en tot cas obtenia un resultat molt superior al que s'esperava a l'inici del procés (si més no, segons els sondejos) (Taula 2). El perfil del «Sí» fou clarament de classe treballadora, d'origen escocès, més masculí i relativament més jove que el del «No».¹⁶ Les zones amb forta desocupació van donar un suport molt més elevat a la independència; només quatre districtes van votar «Sí»: Dundee, West Dunbartonshire, Glasgow i North Lanarkshire; la resta del país es va decantar pel «No», amb un rebuig especial a la secessió a les illes Orkney i Shetland, que, durant la campanya, ja havien manifestat el seu desacord amb el projecte

¹⁵ Vegeu: "150,000 Rally To Ask Quebec Not to Secede", *The New York Times* (27/10/1995).

¹⁶ Vegeu aquesta anàlisi de John Curtice sobre les enquestes postelectorals: <http://blog.whatscotlandthinks.org/2014/09/voted-yes-voted/> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

independentista i la voluntat de romandre al Regne Unit.¹⁷ El resultat agredolç per a l'independentisme va fer dimitir l'endemà mateix del referèndum al Primer Ministre Alex Salmond, que va ser rellevat per Nicola Sturgeon, actual Primera Ministra.¹⁸ D'altra banda, David Cameron pronuncià un parlament per certificar la seva victòria però, a la vegada, va prometre una “revolució de la política de devolució” arreu del país.¹⁹ Les paraules de Cameron auguraven una nova etapa postreferendària en relació a la devolució que mirem d'analitzar a l'apartat següent.

Taula 2. Resultats del referèndum sobre la secessió a Escòcia del 18 de setembre del 2014

	Vots	Percentatge (%)
Sí	1.617.989	44,65
No	2.001.926	55,25
Rebutjats	3.429	0,1
Total	3.623.344	100

Font: Scottish Government

2. Model territorial britànic i l'escenari postreferendari

Efectivament, encara que sembli paradoxal, el resultat referendari, lluny d'enterrar la qüestió de l'autogovern i el debat territorial, traslladà a l'agenda política britànica la necessitat de fer una reforma constitucional. Per comprendre la profunditat i la dificultat d'aquest debat, a continuació farem un breu repàs del model territorial del Regne Unit per, tot seguit, mirar de veure les implicacions d'una eventual reforma.

¹⁷ Concretament organitzaren una campanya per reivindicar un referèndum propi si el resultat del referèndum escocès era Sí. Vegeu: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/shetland-orkney-and-the-outer-hebrides-demand-independence-referendums-of-their-own-if-scotland-votes-yes-9217514.html>. [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

¹⁸ Vegeu: “Alex Salmond resigns as first minister after Scotland rejects independence”, *The Guardian* (19/09/2014).

¹⁹ Vegeu: “Scottish referendum: the battle for reform now moves to England”, *The Guardian* (19/9/2014).

El Regne Unit té una estructura territorial peculiar, sense constitució escrita a la manera continental, que no permet classificar-lo ni com un estat plenament unitari ni tampoc com un estat federal. La descentralització (no pas federalització) britànica s'ha produït "a la carta" i ha anat especialment dirigida a acomodar la plurinacionalitat de les entitats que formen la unió. Lluny dels models uniformitzadors i simètrics, com l'Estat d'autonomies espanyol i el "*café para todos*", el cas britànic és profundament asimètric i la devolució d'autogovern es limita als territoris d'Escòcia, Gal·les i Irlanda del Nord, membres constituents de la Unió, amb intensitat i arranjaments diferents. Paradoxalment, el Regne Unit comparteix amb Espanya el fet de ser un Estat regional plurinacional, que cal distingir de federacions plurinacionals com ara Bèlgica, Canadà o l'Índia (Guibernau, 2010).

El model territorial britànic, si bé presenta dos nivells de govern als territoris amb autonomia, competències regionals i sistemes de partits diferenciats, sovint s'ha apuntat que no es pot considerar una federació sobretot per les mancances en el disseny institucional i la presa de decisions al centre (Tierney, 2009: 412). El fet que no hi hagi una representació territorial a Anglaterra fa que se solapin les decisions del Govern britànic i les decisions pel territori "anglès". Tampoc s'ha abordat una reforma de la Cambra dels Lords, que permetria democratitzar aquesta institució i habilitar un Senat que fes la funció de cambra de representació territorial (malgrat que, per exemple, el Canadà tampoc disposa d'aquesta institució territorial). Finalment, una manca total de cultura federal, entesa com el reconeixement d'un Estat compost (sobirania parlamentària), s'afegeix a la peculiaritat del model. En una escala de fins a 20 punts, Requejo (2007) classificava el Regne Unit amb 5 punts de federalisme constitucional (*shared rule*) i 8,5 punts de descentralització (*self-rule*) (Requejo, 2007: 57), molt lluny per exemple dels 13 i 16,5 del Canadà o els 13,5 i 11 de Brasil, respectivament. Altres índexs d'autoritat regional mostren també la distància respecte el federalisme formal en altres països i el desequilibri entre "*self-rule*" i "*shared-rule*" existent.²⁰

²⁰ Vegeu per exemple l'índex de Schakel, Hooghe, Marks (2010).

En general, el model territorial britànic està en deute amb una interpretació de la devolució lligada al partit laborista que es va implementar a finals de la dècada de 1990, quan aquest governava a Cardiff i Edimburg. Aleshores, Tony Blair va trobar en la descentralització una manera de mantenir els suports a aquests territoris i donar una imatge de modernització a les polítiques del partit, tot satisfent la demanda de democratització de l'administració i d'autogovern, sobretot a Escòcia. La *devolution* fou un veritable èxit des del punt de vista de la seva popularitat. Ara, l'escenari postreferèndum ha tornat a evidenciar que les dinàmiques partidistes poden dominar l'evolució constitucional del Regne Unit.

Tal com ja hem apuntat, doncs, la derrota independentista ha fet saltar encara amb més força la reforma del model territorial a l'agenda política. Tal com ja va succeir en el cas quebequès el 1980, i posteriorment el 1995, els partits contraris a la secessió intentaren oferir una alternativa atractiva a l'electorat per evitar la secessió. En el cas escocès, ja hem explicat que el Govern britànic evità d'entrada tota mena d'ambigüitat sobre la resposta a la pregunta referendària imposant al Govern de l'SNP una resposta binària que no formava part de l'estratègia sobiranista inicial. La claredat del «Sí» o «No» va anar acompanyada d'advertències diverses sobre la permanència a la UE o a la lliura esterlina per intentar debilitar la independència *light* proposada per l'SNP. Ara bé, les estratègies en positiu es van fer esperar fins al darrer moment, com hem vist.

Tot i que sembla ser que la Vow (promesa) de Cameron, Clegg i Milliband no va tenir una influència directa sobre el comportament de l'electorat escocès,²¹ el cert és que el «No» es va acabar convertint en l'opció de la devolució màxima. A la vegada, però, i aquí rau la seva relació amb la federalització del model territorial sencer, la proposta de la comissió que lideraria Lord Smith of Kelvin anava, segons Cameron, lligada a solucionar la famosa *West Lothian Question*, és a dir, la capacitat de decisió escocesa sobre legislació de Westminster en temes de competències estrictament escoceses. Tal com ha

²¹ Vegeu: "The Vow was "not a decisive factor" in Scotland voting no to independence", *The Guardian* (26/03/2015).

explicat Tierney (2015), i hem vist ja a la secció anterior, va ser el mateix Govern britànic que va empènyer el pla de Salmond cap a un debat sobre la implicació d'Escòcia amb la resta del Regne Unit o la seva isolació. Un cop plantejat el «No» com a rebuig de l'estatu quo, els partits unionistes es veuen ara obligats a abordar la qüestió de la representació a Westminster (*West Lothian Question*), però també les de la Cambra dels Lords, les demandes de descentralització de Gal·les i Irlanda del Nord i, fins i tot, algunes demandes regionalistes a les grans ciutats angleses com ara Manchester.

La publicació de les recomanacions de la Comissió Smith, el 27 de novembre de 2014, encara va fer més evident la relació entre l'augment d'autogovern escocès i la necessitat de reformar el model territorial per afrontar l'augment d'interdependències respecte de l'autonomia dissenyada el 1998 (McEwen, Petershon, 2015). Tot i que només en forma de recomanacions, que haurien de ser discutides al nou Parlament britànic després de les eleccions del 7 de maig de 2015, la Comissió Smith proposava com a elements centrals: una fiscalitat i una co-responsabilitat totals per a Escòcia, que compartiria l'impost sobre la renda amb Londres; més poders de finançament governamental; control sobre una nova llista de polítiques de benestar; poder exclusiu d'ajuda als desocupats, etc. De la llista de recomanacions, dotze noves clàusules ja preveurien la necessitat de coordinació intergovernamental, i vuit, el consentiment de la Secretaria d'Estat (McEwen, Petershon, 2015: 8). En realitat, les administracions d'autogovern ja disposen actualment de mecanismes de coordinació que haurien de ser reforçats, com ara el *Joint Ministerial Committee* (JMC) (McEwen, Petershon, 2015: 8). De fet, Tierney (2015) argumenta en una línia similar que ja, en si mateixos, aquests poders podrien generar un desequilibri suficient amb la frontera anglesa per requerir uns mecanismes de relacions intergovernamentals renovats. Ara bé, la proposta que toca de ple el cor constitucional de la unió, i també continguda al document publicat per la Comissió, és la d'establir el Parlament escocès com a òrgan de representació permanent. Des del punt de vista constitucional, la permanència parlamentària a Edimburg plantejaria la necessitat d'aprovar de manera doble l'Acta d'Unió a Londres i Escòcia. Malgrat la seva facilitat, deixaria en

suspens la noció de *Queen in Parliament*, és a dir, l'autoritat última de la monarquia supeditada al Parlament i, per tant, la sobirania parlamentària de Londres.²²

Finalment, el resultat de les eleccions britàniques de 2015 sembla ser que podria fer encara més urgent la revisió de l'encaix constitucional. La majoria aclaparadora de l'SNP a Escòcia, amb 56 dels 59 escons en joc, i la majoria absoluta dels *tories* de David Cameron a Londres reforcen el discurs d'un Govern britànic sense "mandat democràtic" sobre Escòcia. En aquestes eleccions, l'SNP no proposava la independència al programa, sinó l'aprofundiment de la devolució de poders en la línia de la Comissió Smith. Tot i que, finalment, el partit ara liderat per Nicola Sturgeon no ha estat decisiu per formar Govern a Londres, constituirà el tercer grup parlamentari i, de ben segur, incorporarà a l'agenda política la carpeta constitucional. D'altra banda, el Partit Conservador té previst celebrar un referèndum el 2017 sobre la permanència del Regne Unit a la Unió Europea. Aquesta iniciativa, si bé resulta popular a Anglaterra, podria complicar la situació de la relació amb Escòcia, ja que els resultats serien fins i tot contraposats, amb una Escòcia que segurament voldria restar dins la UE, i per tant es podria convertir en una nova font de conflicte amb Edimburg. A més a més, una de les conseqüències del referèndum celebrat el setembre de 2014, tant entre els partidaris del «Sí» com els del «No», tal com recorda Tierney (2015), ha estat la d'una demanda clara de la ciutadania de ser escoltada més enllà de la majoria anglesa i de les negociacions entre partits a porta tancada.

3. El cas escocès en el debat de la secessió

Més enllà de l'anàlisi del cas concret i les seves implicacions constitucionals britàniques, cal abordar també el cas escocès en el context internacional de la secessió. La història de les secessions presenta una paradoxa important. D'una banda, la majoria d'Estats que existeixen en l'actualitat s'han format a partir d'un secessió. De fet, des de la desaparició de la *terra nullius* amb la

²² Vegeu: Tierney, S., 2015: <http://ukconstitutionallaw.org/2014/11/27/stephen-tierney-is-a-federal-britain-now-inevitable/> [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

colonització del món per part de les grans potències europees, independitzar-se de l'Estat matriu ha estat l'única manera de formar un Estat (Coggins, 2014). Dels 150 Estats que es van formar durant el segle XX, dues terceres parts (102) ho van fer mitjançant alguna forma de secessió, ja fos anticolonial o d'altres tipus (Coggins, 2014: 7). Però, d'altra banda, malgrat aquest gran nombre de casos, les secessions en contextos democràtics rarament s'han produït. Existeixen casos de secessions pacífiques com ara la de Montenegro el 2006, però si ens centrem en les democràcies liberals consolidades no trobem precedents. És més, si bé la legalitat internacional fou adaptada per a les emancipacions de les colònies, l'opinió de la Cort Internacional de Justícia sobre el cas de Kosovo manifestà la manca de regulació de la secessió internacionalment. Si bé no hi ha cap llei que impedeixi el sorgiment de nous Estats, el cert és que tampoc sembla aplicable el dret a l'autodeterminació codificat als tractats internacionals. A més a més, pel que fa a la legalitat interna, són molt escasses les constitucions que preveuen la secessió o que contenen clàusules en aquest sentit.²³ En general, es pot dir que la resposta als moviments secessionistes va ser extremadament repressiva i violenta fins fa poques dècades a les democràcies occidentals i ho continua essent en molts casos. També cal tenir en compte que els moviments subestats europeus havien estat generalment de caràcter regionalista, cercant la integració dins l'Estat matriu més que no pas la seva fragmentació (Hepburn, 2011).

Per tot això, el cas escocès ens resulta particularment important en l'estudi dels casos de secessió, especialment allà on aquesta demanda gaudeix d'un suport popular important, com ara al Quebec o a Catalunya. L'acord d'Edimburg i el referèndum posterior que hem descrit a la primera secció formen un precedent gairebé únic d'acomodació de demandes secessionistes democràtiques al món. Fins a la seva celebració, el model en que s'emmirallaven els partits secessionistes europeus solia ser el quebequès, especialment el referèndum que el Govern del Partit Quebequès, liderat per Jacques Parizeau, va organitzar el 1995 (Lynch, 2005). Aquest, que es va perdre per un marge molt

²³ Les constitucions d'Etiòpia, Sant Kitts i Nevis (per a Nevis) o la mateixa Unió Europea contemplen la retirada legal d'un dels membres de la federació.

estret, fou el fruit d'una estratègia de tres temps dissenyada pel mateix partit i que consistia a aconseguir la màxima representació a Ottawa; tot seguit, la majoria absoluta a Quebec, i finalment, la celebració d'un referèndum i la posterior negociació (Sort, 1996).

Més enllà del resultat increïblement ajustat (amb un 49,42% a favor de la independència), que va significar una dolorosa derrota per als quebequesos, es pot dir que el model escocès ha superat àmpliament l'experiència quebequesa. En primer lloc, tot i la Opinió posterior de la Cort Suprema Canadenca del 1998, que establia les pautes d'una eventual negociació de secessió, el referèndum quebequès es va celebrar sense cap acord previ amb el Govern federal. Aquest va entrar en campanya tard, i ho va fer, igual que els votants, sense un calendari clar de quines podien ser les conseqüències d'un vot favorable a la secessió. El marc legal de referèndum fou la Llei de Consultes quebequesa que havia permès celebrar un referèndum anterior l'any 1980 sobre la sobirania-associació (Sort, 1996). De fet, en segon lloc, el projecte sobiranista del Partit Quebequès havia quedat dissolt en les negociacions en dues formacions polítiques, el Bloc Quebequès i l'Acció Democràtica Quebequesa, amb una pregunta que era poc clara: *"Acceptez-vous que le Québec devienne souverain, après avoir offert formellement au Canada un nouveau partenariat économique et politique, dans le cadre du projet de loi sur l'avenir du Québec et de l'entente signée le 12 juin 1995?"*²⁴ Sense una negociació prèvia amb el Govern federal, es feia difícil per als votants imaginar exactament quina forma tindria la sobirania-partenariat que es proposava i quines en serien les conseqüències. En tercer lloc, les normes del referèndum donaren un protagonisme enorme als

²⁴ Cal dir, en tot cas, que força més clara que la pregunta del 1980 que havia causat més d'una confusió i el sobiranisme n'havia sortit derrotat: *"The Government of Quebec has made public its proposal to negotiate a new agreement with the rest of Canada, based on the equality of nations; this agreement would enable Quebec to acquire the exclusive power to make its laws, levy its taxes and establish relations abroad — in other words, sovereignty — and at the same time to maintain with Canada an economic association including a common currency; any change in political status resulting from these negotiations will only be implemented with popular approval through another referendum; on these terms, do you give the Government of Quebec the mandate to negotiate the proposed agreement between Quebec and Canada?"*

líders polítics i la campanya electoral va estar enormement influenciada per les intervencions de darrera hora del Govern federal (Sort, 1996). En tot cas, existeix una certa evidència, igual que en el cas quebequès, que els partidaris del «No», sobretot els anglòfons i alòfons, no canviaren gaire l'orientació del vot malgrat les promeses sobiranistes o federalistes (Yale; Durand, 2011). Finalment, cal recordar que el context institucional i d'autogovern quebequès de 1995 era molt diferent del d'Escòcia el 2014. En el cas escocès, ja hem dit que consistia en una autonomia jove (1998), en un context de devolució a la carta i amb un entramat institucional sense una constitució escrita. En canvi, el Quebec de 1995 estava en una situació molt més complicada. Després de la desfeta sobiranista de 1980, la resposta federal havia estat la repatriació de la Constitució canadenca de 1982, amb un Primer Ministre quebequès, Pierre-Elliott Trudeau, que modernitzava l'Acta britànica de 1867 i establia definitivament la sobirania canadenca dins de la monarquia britànica. La Constitució de 1982 mai va ser signada pels representants de Quebec, fins a dia d'avui, i s'havia intentat reformar des d'aleshores sense èxit. Sigui com sigui, el Quebec gaudia i gaudeix de molts més poders que Escòcia, i la seva situació dins del marc federal canadenc en difereix enormement. Aquestes diferències institucionals en certa manera expliquen que després de la derrota sobiranista quebequesa no es produïssin grans canvis institucionals al Canadà, mentre que al Regne Unit es planteja ara, com a mínim, una reforma de l'autogovern escocès que ja està en marxa. De fet, tal com ha argumentat Rocher,²⁵ el Quebec té ara més difícil que abans exercir la secessió, ja que, després del 1995, l'Opinió de la Cort Suprema de 1998 i, sobretot, la Llei de Claredat del 2000 en regularen l'exercici. Actuament, en un eventual tercer referèndum hauria de ser el Govern federal qui decidís la "claredat" de la pregunta i d'una eventual majoria sobiranista.²⁶

²⁵ Rocher, F. "Lección de Quebec: si pierdes, pierdes dos veces" [en línia], El País, del 4 d'abril de 2014. Disponible a: <www.elpais.com>

²⁶ Vegeu: "Loi donnant effet à l'exigence de clarté formulée par la Cour suprême du Canada dans son avis sur le Renvoi sur la sécession du Québec" <http://laws-lois.justice.gc.ca/fra/lois/C-31.8/page-1.html>. [accessible en línia, darrer accés: 15/05/2015].

Pel que fa a Catalunya, el contrast és encara més exagerat si el comparem amb el procés participatiu del 9 de novembre de 2014. Tal com han remarcat Liñeira i Cetrà (2015), les diferències pel que fa a l'organització i el seu significat polític fan difícilment comparables les dues experiències. L'actitud d'oposició institucional frontal a les demandes del dret a decidir de Catalunya per part de les institucions espanyoles i els principals partits polítics (PP i PSOE) contrasten amb la predisposició del Govern de Londres de clarificar i canalitzar la situació cap a vies democràtiques dotant el Parlament i el Govern escocesos de la legalitat per dur-ho a terme.²⁷ Precisament, un cop contrastat amb altres experiències com les que acabem de veure, el cas escocès sembla ser un bon model de democràcia directa, fins i tot més enllà de disputes secessionistes, en altres àmbits subjectes de decisió popular. Tierney (2015) ha apuntat que la participació del 84,7%, mai vista al Regne Unit, és només una anècdota si la comparem amb el grau d'implicació i de deliberació pública que es va assolir als espais públics. Les normes constitucionals i el paper estricte de les autoritats electorals van permetre que la celebració de la consulta fos també una oportunitat per posar en pràctica la deliberació pública mitjançant els mitjans de comunicació i també de les assemblees ciutadanes, en un procés que fou acceptat per tothom. Aquesta acceptació de les regles del joc va permetre igualment dotar d'una gran legitimitat el resultat i aprofundir en les propostes polítiques d'un i altre bàndols.

4. L'independentisme democràtic i els referèndums

Finalment, una qüestió que plana sobre el resultat és el rebuig reiterat a la secessió en referèndum que s'ha observat en els pocs casos de què disposem. Si ens cenyim a contextos democràtics, excloent-ne l'enfonsament de l'URSS i Iugoslàvia i els derivats de la descolonització, el pols referendari no és gaire favorable als partidaris de la secessió (Taula 3).

Taula 3. Referèndums de secessió en democràcies liberals 1980-2014

²⁷ Per una revisió del cas català vegeu Cuadras, et.al, 2016 (pendent de publicació) *Catalonia: A New Independent State in Europe?*

Cas	Any	Secessi ó	Suport
Quebec - Canadà	1980	No	40,44 %
Puerto Rico - EUA	1993	No	4,4%
Quebec - Canadà	1995	No	49,4%
Puerto Rico - EUA	1998	No	2,6%
Nevis - Sant Cristòfol i Nevis	1998	Sí/No	61,8%*
Montenegro - Sèrbia i Montenegro	2006	Sí	55,5%
Puerto Rico - EUA	2012	No	5,5%
Escòcia - Regne Unit	2014	No	44,7%

*Necessitava una majoria de dos terços per clàusula constitucional.

Font: Elaboració pròpia a partir de www.c2d.ch i Qvortup 2014.

Una hipòtesi versemblant és la paradoxa que ha plantejat Dion (1998). Segons el polític i polític canadenc, aquest fet s'explicaria per la manca d'incentius a fer la secessió quan, a pesar de l'existència de greuges democràtics, culturals o econòmics, la democràcia en que viu la nació sense Estat acomoda aquesta minoria i la fa més forta. En canvi, a mesura que aquests greuges es fan més forts, la minoria es debilita i creu menys en les seves possibilitats de sobreviure sense la dependència de l'Estat, encara que aquest li jugui en contra. Si bé resulta versemblant, aquesta hipòtesi sembla molt centrada en l'experiència quebequesa i la rellevància de l'aspecte lingüístic i cultural en aquell cas. El context escocès, on el factor de la supervivència cultural té un paper molt menor i el gradualisme sembla anar bé a l'SNP, o el català, sense possibilitat de celebrar un referèndum de secessió ni que aquest sigui autoritzat per l'Estat, no semblen encaixar amb la dinàmica apuntada per Dion.

Per concloure, cal recordar, com hem fet a l'inici d'aquest article, que els processos de secessió en democràcies liberals són quelcom encara molt recent. Les dinàmiques polítiques subestamentals semblen apuntar que en els propers anys veurem més casos similars, així com el desenvolupament dels conflictes

que s'esdevenen actualment. El cas escocès ha generat un exemple a seguir per les democràcies plurinacionals que aspirin a respectar la llibertat per decidir el futur constitucional de les seves minories des del respecte mutu i els mecanismes democràtics.

Breu Cronologia

- 5 de maig de 2011: majoria absoluta de l'SNP al Parlament escocès
- 18 de maig de 2011: investidura de reelecció d'Alex Salmond com a Primer Ministre d'Escòcia
- 25 de maig de 2012: es presenta la plataforma *Yes Scotland* a favor de la independència
- 25 de juny de 2012: es presenta la plataforma *Better Together* contra la independència d'Escòcia
- 15 d'octubre de 2012: acord d'Edimburg
- 16 de gener de 2013: aprovació per part de la Cambra dels Lords de la transferència de competències al Parlament escocès (*Section 30 order*)
- 30 de gener de 2013: acord sobre la pregunta referendària
- 21 de març del 2013: s'anuncia la data referendària
- 27 de juny de 2013: s'aprova al Parlament escocès la llei del cens referendari (*Franchise Bill*)
- 14 de novembre de 2013: s'aprova la llei referendària al Parlament escocès
- 26 de novembre de 2013: publicació del Llibre Blanc
- 13 de febrer de 2014: el Ministre George Osborne rebutja la idea d'una unió monetària en cas d'independització d'Escòcia
- 18 de maig de 2014: inici de campanya electoral referendària
- 7 de setembre de 2014: una enquesta dona la victòria al «Sí»
- 15 de setembre del 2014: els líders unionistes signen la promesa de devolució de més poders anomenada *The Vow*.
- 18 de setembre de 2014: referèndum sobre la independència d'Escòcia
- 19 de setembre de 2014: dimissió del Primer Ministre escocès Alex Salmond
- 19 de setembre de 2014: el Primer Ministre britànic, David Cameron, anuncia la creació de la Comissió Smith.
- 28 d'octubre de 2014: la Comissió Smith comença a deliberar.
- 7 de maig de 2015: eleccions generals al Regne Unit

Referències

- Coggins, B. (2014) *Power Politics and State fFormation in the Twentieth Century. The Dynamics of Recognition*, Cambridge University Press.
- Cuadras, X. (ed)(2016) *Catalonia: A New Independent State in Europe?*, Routledge.

- Dion, S. (1996) "Why is secession so difficult in well-established democracies?: lessons from Quebec", *A British Journal of Political Science*, 26, 2, 269-83.
- Guibernau, M. (2010) "Devolution and Independence in the United Kingdom: the case of Scotland", *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, 11, 56-82.
- Mcewen, N.; Petersohn, B. (2015) "Between Autonomy and Interdependence: The Challenges of Shared Rule after the Scottish Referendum", *The Political Quarterly*, 86, 2.
- Hooghe, L.; Marks, G. and Schakel, A. H. (2010) *The Rise of Regional Authority: A Comparative Study of 42 Countries*, London: Routledge.
- Liñeira, R. and Cetrà, D. (2015) "The Independence Case in Comparative Perspective", *The Political Quarterly*, 86, 2.
- Lynch, P. (2005) "Scottish independence, the Quebec model of secession and the political future of the Scottish national party", *A Nationalism and Ethnic Politics*, 11 (4), 503-531.
- Qvortup, Matt. (2014) "Referendums on Independence 1860–2011", *The Political Quarterly*, 85, 57-64.
- Requejo, F. (2007) "Federalisme, descentralització y pluralisme nacional", *Revista d'Estudis Autònoms i Federals*, 4, 35-67.
- Sort, J. (1996) *De poble a país*, Llibres de l'Índex.
- Tierney, S. (2015) "Reclaiming Politics: Popular Democracy in Britain after the Scottish Referendum", *The Political Quarterly*, 86, 2
- Tierney, S. (2009) "El Regne Unit com a estat multinacional", a M. Caminal and F. Requejo (eds), *Federalisme i plurinacionalitat: Teoria i anàlisi de casos*, Institut d'Estudis Autònoms.
- Hepburn, E. (ed.) (2011) *New challenges for stateless nationalist and regionalist parties*, Routledge.
- Yale, F.; Durand, C. (2011) "What did Quebeckers Want? Impact of Question Wording, Constitutional Proposal and Context on Support for Sovereignty, 1976—2008", *American Review of Canadian Studies*, 41:3, 242-258.